

УДК 712.41:712.253

© 2011

Клименко Ю.О., кандидат біологічних наук
Національний ботанічний сад НАНУ

ОЦІНКА СТАНУ ПАРКОВИХ НАСАДЖЕНЬ ТА РОЗРОБКА ШЛЯХІВ ЇХ ОПТИМІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ГОЛОСІЇВСЬКОГО ПАРКУ ІМ. М.Т. РИЛЬСЬКОГО У КИЄВІ)

Рецензент – доктор біологічних наук, професор С.І. Кузнецов

Наведено відомості про таксономічний склад, ландшафти та насадження Голосіївського парку ім. М.Т. Рильського. Показано, що для ландшафтної оцінки доцільно користуватися класифікацією типів садово-паркових ландшафтів Л.І. Рубцова, а для оцінки стану насаджень лісового типу садово-паркового ландшафту, базою для створення якого слугували природні масиви, слід порівняти склад та структуру дендроценозів парку з аналогічними показниками корінного непорушеного лісу.

Ключові слова: парк, таксономічний склад, садово-парковий ландшафт, насадження, природні ліси.

Постановка проблеми. У паркознавстві важливим завданням є оцінка стану паркових насаджень. Іноді, спираючись на неї, приймається рішення про необхідність реконструкції парку, а частіше при реконструкції парку виникає необхідність оцінити стан насаджень. Далі, спираючись на цю оцінку, розробляються шляхи оптимізації рослинного покриву парку, що знаходять своє втілення у проектних рішеннях. Саме тому вкрай відповідальним є вибір методики (методу) оцінки стану паркових насаджень.

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковане розв'язання проблеми. У проектах реконструкції парків передбачається складання повного списку видів дендроценозів (у цьому нашій дослідження співпадають з загальноприйнятими).

У тих же проектах при аналізі ландшафтів найчастіше встановлюється вид, або рід ландшафту [2, 9]. Це великі одиниці у класифікації ландшафтів (майже завжди вся територія парку відноситься до одного виду чи роду ландшафту). Докладніший аналіз складових ландшафту за звичай виконується не у розділі “Ландшафти”, а у інших розділах проекту: “Ґрунти”, “Рослинність” тощо. Тому відомості з розділу “Ландшафти” мало впливають на проектні рішення. Щоб уникнути цього недоліку, методика ландшафтного аналізу повинна дозволяти розглядати окремі частини парку і давати відомості, які б суттєво допомагали у розробці проекту.

Стійкість паркових фітоценозів визначається станом рослин [1]. Однак такий підхід не враховує сукцесійних процесів, які відбуваються у паркових насадженнях. Тому методика оцінки останніх повинна не тільки фіксувати існуючий стан, але й відстежувати динаміку змін.

Метою досліджень було оцінити стан насаджень Голосіївського парку ім. М.Т. Рильського у Києві, який є парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення.

Завданнями досліджень було встановити таксономічний склад дендроценозів, проаналізувати ландшафти парку та провести порівняння дендроценозів лісового типу садово-паркового ландшафту об'єкту з дендроценозами корінних непорушених лісів.

Методи дослідження. Таксономічний склад дендроценозів встановлювали методом маршрутних обстежень (назви рослин бралися за С.К. Черепановим [11]). Для аналізу ландшафтів використовували класифікацію садово-паркових ландшафтів Л.І. Рубцова [7, 8], який виділив 6 типів садово-паркових ландшафтів: 1) лісовий, 2) парковий, 3) лучний, 4) садовий, 5) регулярний, 6) альпійський. У ході дослідження насаджень територія ділилася на виділи за переважаючими видами (крім того виділяли сади, алеїні та рядові посадки, а також такі категорії озелененої площі парку, як галявини та луки). Якщо вид переважав у якомусь виділі й, окрім того, з нього були створені алеї чи ряди, то площі їх не підсумовували, а розглядали окремо. Виділи, в яких жоден вид не мав більше 4 одиниць у складі насадження, ми відносили до виділів, у яких жоден вид не переважає, та позначаючи їх окремим знаком. Для оцінки стану насаджень використовували основну ідею порівняльно-фітоценологічного методу, який у фітоценології використовується для визначення ступеня деградації природних лісів (порівнюються відомості про об'єкт дослідження з описом корінного непорушеного лісу). Проте для паркових насаджень (за Н.Д. Успенською) [10] його сутність полягає у вивченні, моделюванні та формуванні паркових

угруповань шляхом співставлення їх з аналогічними корінними рослинними ценозами. Ми не досліджували трав'яну рослинність і тому порівнювали відомості лише про дендроценози лісового типу садово-паркового ландшафту Голосіївського парку ім. М.Т. Рильського з описами дендроценозів корінного лісу, який став базою для його створення.

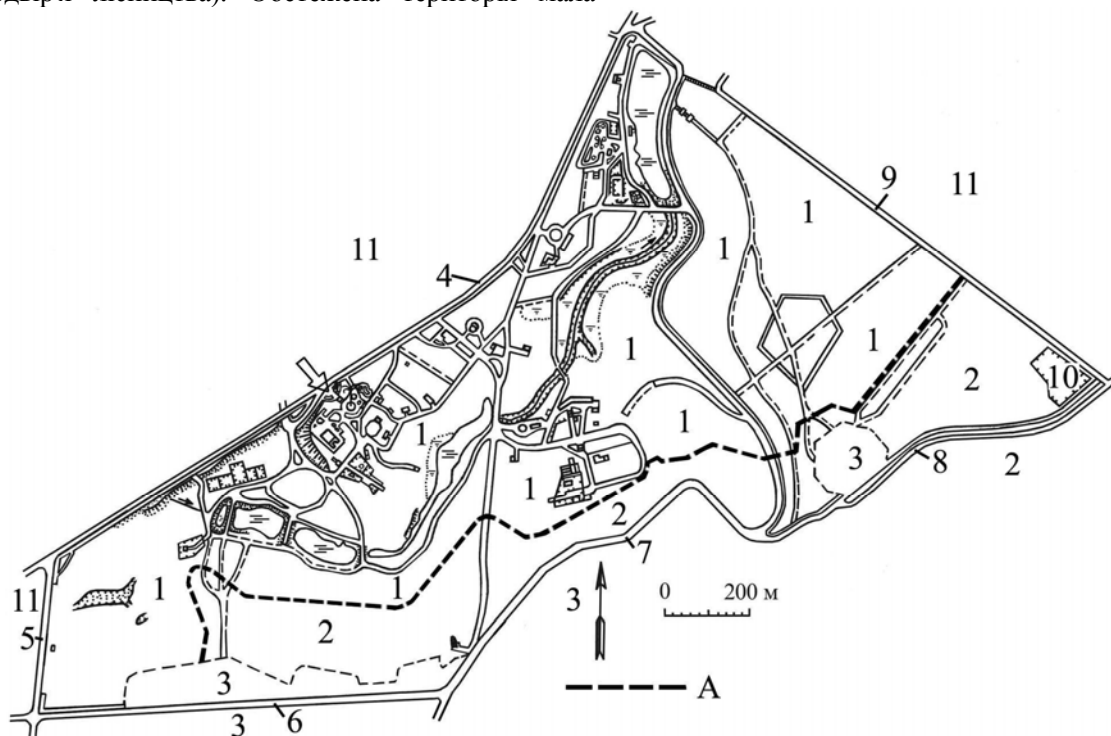
Результати дослідження. Голосіївський парк ім. М.Т. Рильського закладений у 1957 р. (архітектори В.Е. Ладний, З.Г. Хлебникова, інженер Н.В. Пестряков та ін.). Названий парк на честь поета М.Т. Рильського, який жив поруч з ним. У парку встановлено окремі пам'ятники, діють атракціони, спортивний комплекс тощо. За офіційними даними [4, 5], площа парку становить 140,9 га. Проте межі парку проходять так, як це показано на рис. 1. На місцевості межа між Голосіївським парком ім. М.Т. Рильського та Голосіївським лісом ніяк не позначена. Тому нами була обстежена уся територія між проспектом Голосіївським, вул. Полковника Потехіна, вул. Героїв Оборони, вул. Генерала Родімцева, вул. Блакитного та вул. Максима Рильського (крім території Національного університету біоресурсів та природокористування України та подвір'я лісництва). Обстежена територія мала

площу 156,4 га (табл. 1). Далі її будемо коротко називати Голосіївським парком ім. М.Т. Рильського, розуміючи, що в обстежену площу ввійшла і частина Голосіївського лісу.

1. Баланс площі Голосіївського парку ім. М.Т. Рильського

Категорія площ	Площа	
	га	%
Озеленена площа	140,7	90,0
Будівлі	1,0	0,6
Доріжки	8,3	5,3
Водойми	5,0 ¹	3,2
Яр у західній частині парку	0,2	0,1
Яр вздовж струмка	0,4	0,3
Атракціони (неозеленені площі)	0,1	0,1
Майданчики (спортивні та танцювальні)	0,7	0,4
Всього	156,4	100

Примітка. Площа п'яти водойм від верхньої до нижньої: 0,15 га, 0,75 га, 0,85 га, 0,85 га, 2,3 га; струмка – 0,1 га.

Рис. 1. Схема межування Голосіївського парку ім. М.Т. Рильського та Голосіївського лісу: 1 – Голосіївський парк ім. М.Т. Рильського, 2 – Голосіївський ліс, 3 – територія Національного університету біоресурсів та природокористування України, 4 – проспект Голосіївський, 5 – вул. Полковника Потехіна, 6 – вул. Героїв Оборони, 7 – вул. Генерала Родімцева, 8 – вул. Блакитного, 9 – вул. Максима Рильського, 10 – подвір'я лісництва, 11 – міська забудова. А – межа між Голосіївським парком ім. М.Т. Рильського та Голосіївським лісом.

Наведені дані свідчать про те, що у парку недостатньо розвинута доріжно-стежкова мережа (вона займає лише 5,3 % від загальної площі парку, хоча для найнижчого рекреаційного навантаження на парки площа доріжок має становити від 5,5 до 7 % його площі [3]). У Голосіївському парку ім. М.Т. Рильського серед 5,3 % площі доріжок та стежок значну частку займає транзитна автомобільна дорога (вул. Генерала Родімцева), що перетинає парк, а прогулянкові доріжки для відвідувачів мають малу площу.

Парк розташований на мальовничому рельєфі (рис. 2). Перепад висот – 68 м (від 124 до 192 м).

З ландшафтної точки зору, насадження парку є лісовим типом садово-паркового ландшафту (займає близько 90 % від озелененої площі парку) з невеликими вкрапленнями садового, паркового та елементів регулярного (рис. 3). Занедбані альпінарії настільки малі, що не становлять й 0,1 % від озелененої площі (площі, починаючи з якої об'єкти фіксували на планах). Окрім саду із *Malus domestica* Borkh. та інших плодкових дерев до садового ландшафту віднесено плантацію *Juglans regia* L. Очевидно, що для підвищення

рекреаційної привабливості території та створення оптимальних умов для вирощування значної кількості видів (особливо красивокутьчих дерев та кущів) площа паркового типу садово-паркового ландшафту має бути значно більшою, ніж наявні 5,1 % від озелененої площі парку.

У парку відмічено наявність 89 видів дерев, кущів та напівкущів з 60 родів 27 родин. Три види представлені виключно культиварами. Три види мають як типові рослини, так і культивари. З 89 видів дев'ять – *Pinophyta* (вісім видів – дерева, один – кущ), 80 – *Magnoliophyta* (58 видів – дерева, 21 – кущі, один – напівкущ).

Трикратне переважання кількості видів дерев над кількістю видів кущів характерне для парків, у яких основним є лісовий тип садово-паркового ландшафту. В цілому кількість видів, які зустрічаються у парку, досить значна. Однак хвойні (крім *Pinus sylvestris* L.) представлені незначною кількістю рослин і тому практично не впливають на ландшафтний вигляд парку. Очевидно, що збільшення площі паркового типу садово-паркового ландшафту – про необхідність чого свідчить ландшафтний аналіз – створить умови,

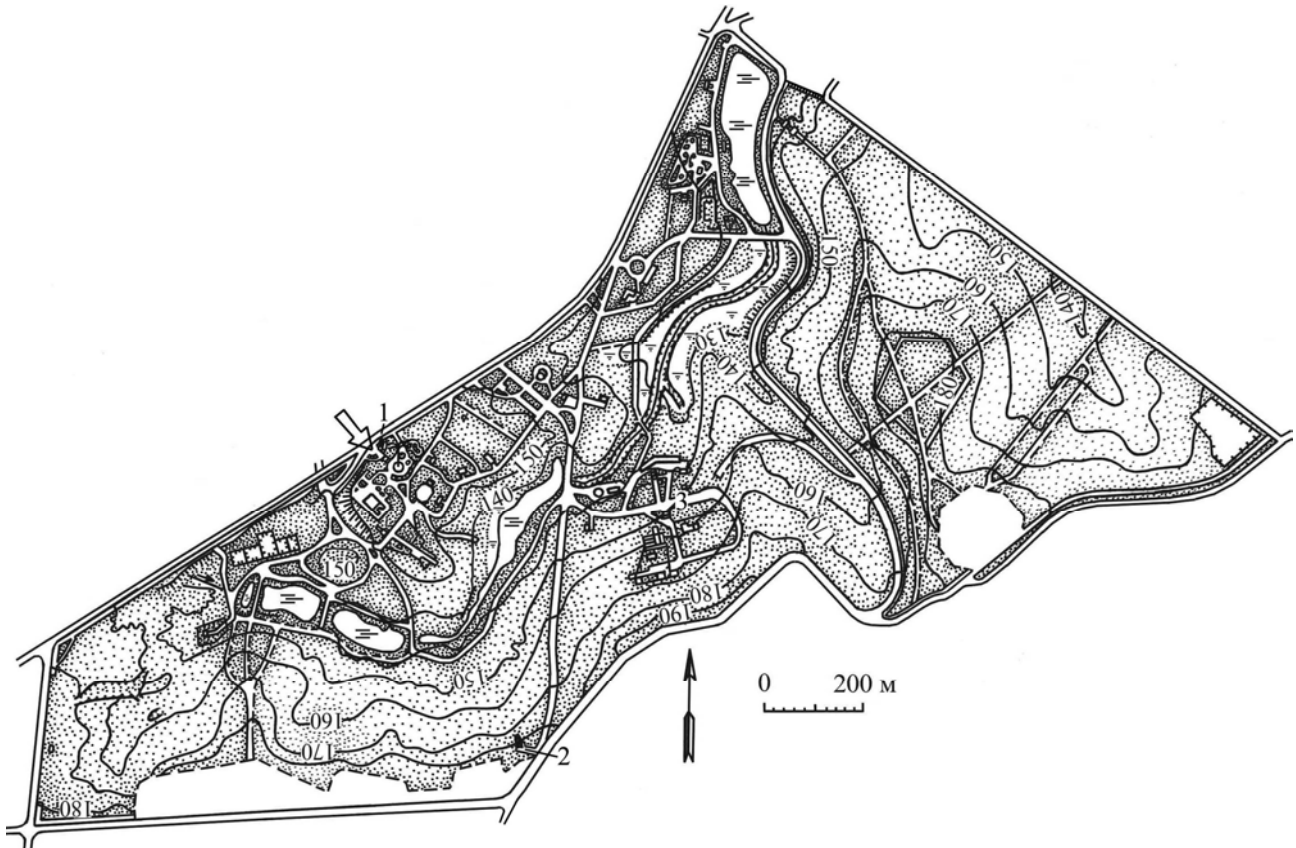

Рис. 2. Планування та рельєф Голосіївського парку ім. М.Т. Рильського: 1 – пам'ятник М.Т. Рильському, 2 – пам'ятник студентам, які захищали Батьківщину у роки Великої вітчизняної війни, 3 – подвір'я комунального підприємства "Красивид", яке веде догляд за парком.

за яких асортимент хвойних та їх кількість може зрости. При цьому можуть ширше використовуватися хвойні кущі (на даний час у парку висаджені рослини лише одного кущового виду хвойних). Парковий тип ландшафту надасть кращі умови для декоративних культиварів хвойних і листяних дерев та кущів (для такого великого парку наявність на території лише шести видів культиварів вкрай недостатня), а можливість посадки різних видів світлолюбних кущів підвищить частку кущів у таксономічному складі.

Парк створений на базі природних лісів субформації *Carpineto (betulis) – Querceta (roboris)*. Для субформації *Carpineto (betulis) – Querceta (roboris)* характерна двоярусна будова. У першому ярусі – *Quercus robur* L. У складі другого ярусу переважає *Carpinus betulus* L. (його кількість у середньому становить 7 одиниць). У значно меншій кількості до *Carpinus betulus* домішуються *Tilia cordata* Mill., *Acer platanoides* L., *A. campestre* L., *Ulmus scabra* Mill., *U. laevis* Pall., *Betula pendula* Roth. Підлісок у насадженнях ста-

рше 50 років становить лише 2–5 % проективного покриття (складається з *Carpinus betulus*, *Acer platanoides*, *Tilia cordata* тощо). З кущів нерідко зустрічаються *Euonymus verrucosa* Scop., *E. europaea* L., *Corylus avellana* L., *Swida sanguinea* (L.) Opiz. [6].

У Голосіївському парку ім. М.Т. Рильського *Quercus robur*, який раніше домінував на переважній частині території, у даний час переважає лише на деяких ділянках, сумарна площа яких близько 15% від озелененої площі парку (рис. 4). Частина цих насаджень має природне походження (на них збереглася *Carpineto (betulis) – Querceta (roboris)*). Частина діброви має штучне походження (були створені чисті культури *Quercus robur*, самосійні рослини *Carpinus betulus* та супутників *Quercus robur* тільки з'являються в підліску на цих ділянках). У цілому природні та штучні насадження, у яких переважає *Quercus robur*, не потребують радикального втручання, достатньо вести звичайні рубки догляду.

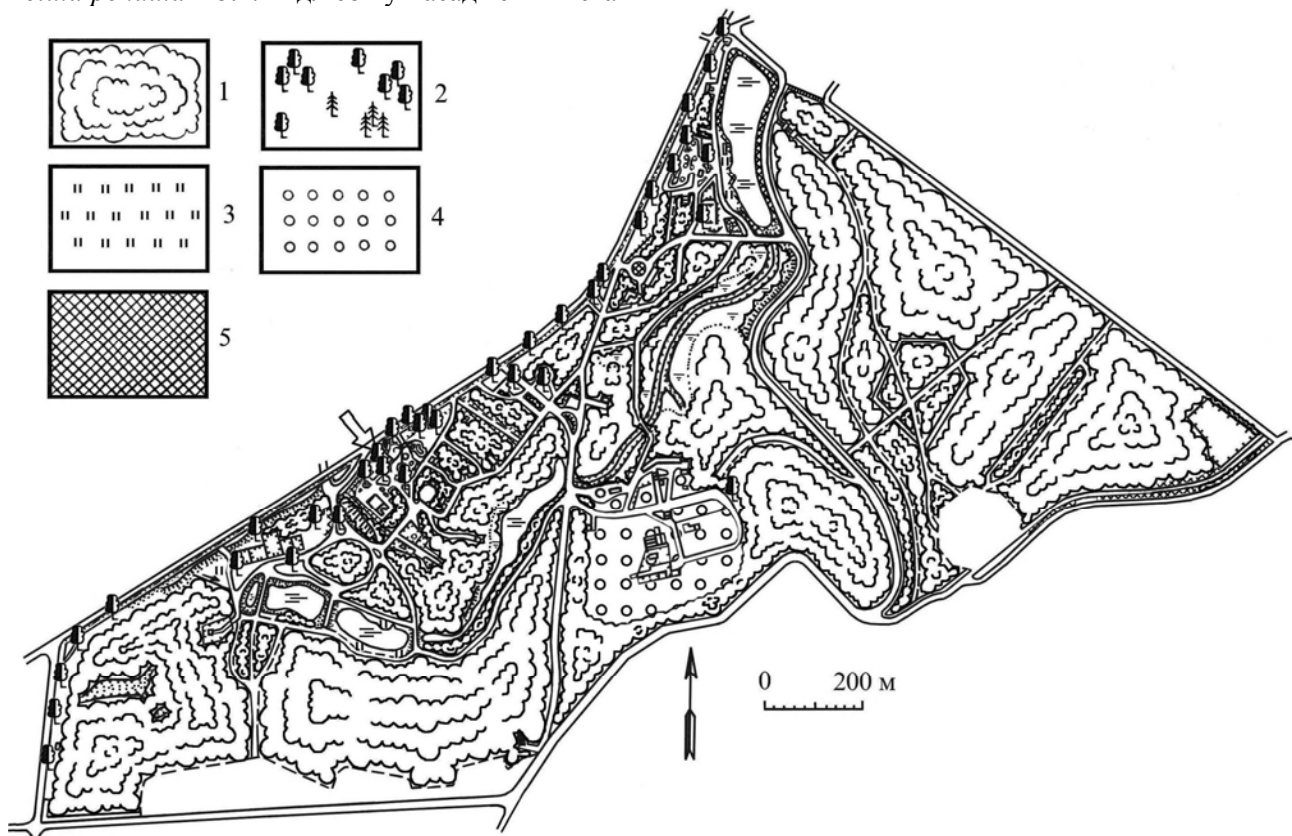

Рис. 3. Ландшафтний план Голосіївського парку ім. М.Т. Рильського. Типи садово-паркових ландшафтів: 1 – лісовий (125,0 га, 88,9 % від озелененої площі), 2 – парковий (7,2 га, 5,1 %), 3 – лучний (1,6 га, 1,1 %), 4 – садовий (5,45 га, 3,9 %), 5 – регулярний та його елементи (1,45 га, 1,0 %).

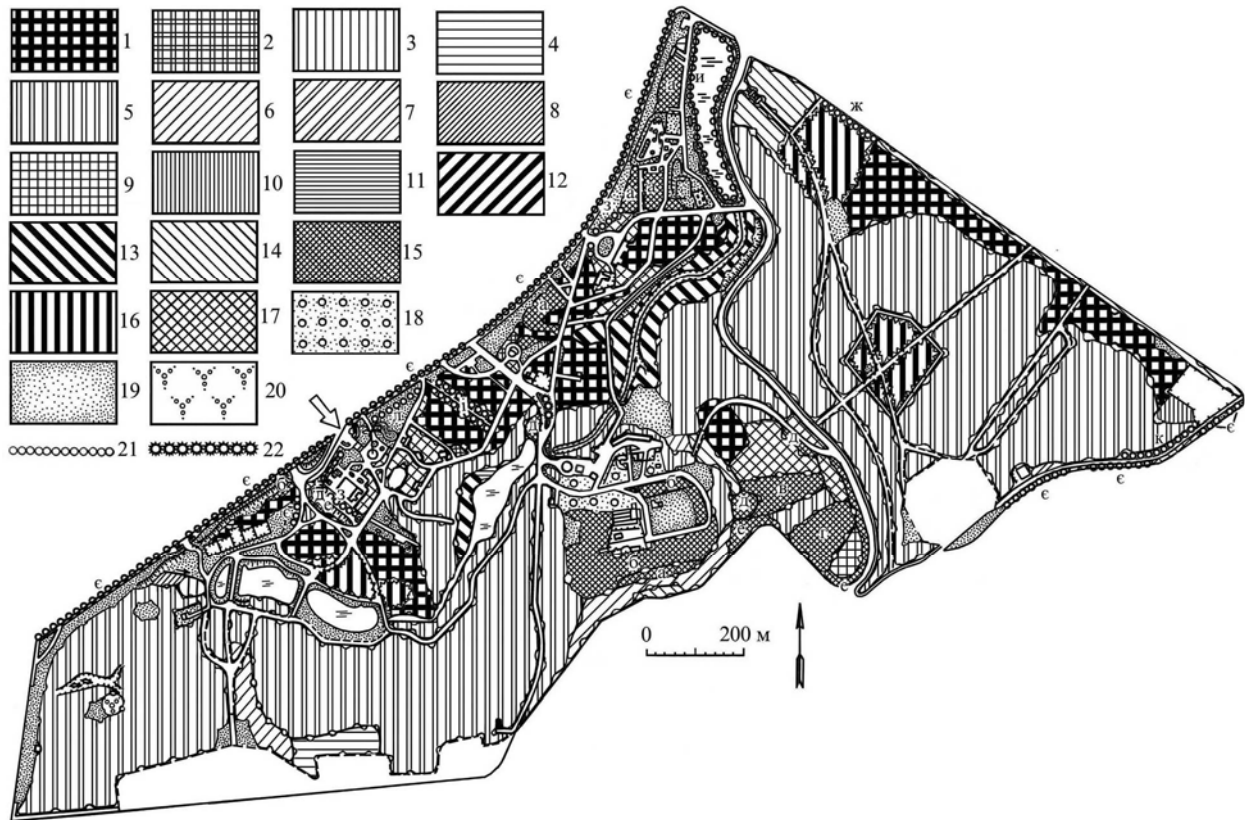

Рис. 4. План насаджень Голосіївського парку ім. М.Т. Рильського: 1 – *Quercus robur* (17,9 га, 12,7 % від озелененої площі), 2 – *Quercus rubra* (0,1 га, 0,1 %), 3 – *Tilia cordata* (0,1 га, 0,1 %), 4 – *Fraxinus excelsior* з домішкою *F. lanceolata* (1,2 га, 0,8 %), 5 – *Carpinus betulus* (75,45 га, 53,5 %), 6 – *Acer platanoides* (2,65 га, 1,9 %), 7 – *Acer saccharinum* (0,1 га, 0,1 %), 8 – *Acer negundo* (0,15 га, 0,1 %), 9 – *Aesculus hippocastanum* (0,5 га, 0,4 %), 10 – *Betula pendula* (0,5 га, 0,4 %), 11 – *Populus tremula* (0,1 га, 0,1 %), 12 – *Salix alba* 'Vitellina Pendula' (0,1 га, 0,1 %), 13 – *Alnus glutinosa* (4,25 га, 3,0 %), 14 – *Robinia pseudoacacia* (3,45 га, 2,4 %), 15 – інші види листяних дерев (а – *Juglans nigra* та *J. mandshurica* /1,9 га, 1,3 %, б – *Juglans regia* /3,55 га, 2,5 %, в – *Phellodendron amurense* /1,25 га, 0,9 %, г – *Fagus sylvatica* /1,1 га, 0,8 %, д – *Acer pseudoplatanus* /0,7 га, 0,5 %, е – *Gleditsia triacanthos* /0,7 га, 0,5 %), 16 – *Pinus sylvestris* (5,4 га, 3,8 %), 17 – виділ, у якому жоден вид не переважає (4,15 га, 2,9 %), 18 – плодовий сад (1,45 га, 1,0 %), 19 – галявина, луки (12,4 га, 8,8 %), 20 – чагарники із видів роду *Salix* (0,15 га, 0,1 %), 21 – ряд із листяних дерев (є – *Tilia cordata* /0,3 га, 0,2 %, ж – *Robinia pseudoacacia* /0,1 га, 0,1 %, з – *Populus italica* /0,15 га, 0,1 %, и – *Salix alba* 'Vitellina Pendula' /0,45 га, 0,3 %, і – *Quercus robur* /0,15 га, 0,1 %, к – *Quercus castaneifolia* /0,1 га, 0,1 %, л – *Carpinus betulus* формований у кулі /0,1 га, 0,1 %), 22 – ряд із хвойних дерев (*Thuja occidentalis*) (0,05 га, 0,1 %).

На решті території *Quercus robur* або випав повністю, або перший ярус з 200–300-літніх *Quercus robur* має вкрай низьку зімкнутість (0,1–0,2). Тому за запасом, не говорячи вже про кількість дерев, переважає *Carpinus betulus*, значною мірою представлений насадженнями порослевого походження. Під наметом *Carpinus betulus* життєздатного підросту *Quercus robur* немає. У верхній частині схилів у *Carpineta betuli* значну частку у складі мають *Acer platanoides* L. та *Fraxinus excelsior* L. (на окремих ділянках вони навіть переважають над *Carpinus betulus*, утворюючи власні виділи). Склад *Carpineta betuli*

відрізняється на різних ділянках (від 10Г до 8Г1Б1Клг, 6ГЗЯ1Клг, 5ГЗКлг1Дз1Клп; де Г – *Carpinus betulus*, Б – *Betula pendula*, Клг – *Acer platanoides*, Я – *Fraxinus excelsior*, Дз – *Quercus robur*, Клп – *Acer campestre*). Очевидно, що *Carpineta betuli* (а також виділи з домінуванням *Acer platanoides* та *Fraxinus excelsior*) утворилися на місці *Querceta roboris*. За обраним нами критерієм оцінки стану насаджень, дендроценози ділянок, на яких переважає *Carpinus betulus*, не відповідають дендроценозам корінних лісів. Тому для відновлення *Querceta roboris* необхідне радикальне втручання.

Уздовж струмка на заболочених місцях є ділянки лісів формації *Alneta glutinosae*, що представляють інтразональний тип рослинності серед парку, створеного на базі *Carpineto (betulis)* – *Querceta (roboris)*. У корінних лісах *Alneta glutinosae* у деревостані панує *Alnus glutinosa*, інші види зустрічаються лише як домішка. Насадження мають велику зімкненість (0,9–1,0). Дерева *Alnus glutinosa* досягають значної висоти й діаметра стовбурів [6]. Саме такі показники мають ділянки з переважанням *Alnus glutinosa* у Голосіївському парку ім. М.Т. Рильського.

Насадження аборигенного виду *Pinus sylvestris* L., а також інтродукованих – *Fagus sylvatica* L., *Phellodendron amurense* Rupr., *Acer pseudo-platanus* L., *Gleditsia triacanthos* L., *Juglans nigra* L., *J. mandshurica* Maxim. та деяких інших мають штучне походження. До цих ділянок порівняльно-фітоценотичний метод не застосовуємо.

Висновки. Для оцінки стану насаджень парку необхідно визначити їх таксономічний склад, провести ландшафтний аналіз за класифікацією Л.І. Рубцова та оцінити, передусім, стан дендроценозів, використовуючи основну ідею порівня-

льно-фітоценотичного методу.

Для парків, створених на базі лісів формації *Querceta roboris*, характерне значне переважання лісового типу садово-паркового ландшафту над іншими. Тому майже завжди актуальним питанням залишається переведення частини площ з лісового типу садово-паркового ландшафту в парковий.

Для парків, що створені на базі лісів субформації *Carpineto (betulis)* – *Querceta (roboris)*, характерне скорочення площ, на яких домінує *Quercus robur*, та утворення на їх місці масивів *Carpineta betuli* (іноді виділів, у яких домінують супутники *Quercus robur* – *Acer platanoides* та *Fraxinus excelsior*).

Без втручання людини *Querceta roboris* на місці *Carpineta betuli* не відновляться, для чого *Querceta roboris* необхідно проводити рубки малоцінних насаджень *Carpinus betulus* та створювати паркові культури *Quercus robur*. Чинне законодавство забороняє проводити такі рубки у парках, тому без внесення поправок до нього відновлення *Querceta roboris* стає неможливим.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ларина Т.Г. Методические указания по изучению парковых сообществ / Т.Г. Ларина, А.А. Анненков. – Ялта: ГНБС, 1980. – 28 с.
2. Маринич А.М. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / Маринич А.М., Пашенко В.М., Шищенко П.Г. – К.: Наук. думка, 1985. – 224 с.
3. Машинский Л.О. Проблемы повышения устойчивости лесов и парков к рекреационным нагрузкам / Л.О. Машинский // Бюл. Главн. ботан. сада. – 1975. – Вып. 95. – С. 103–106.
4. Природно-заповідний фонд м. Києва. Довідник / [редкол. М.М. Мовчан та ін.]. – К., 2001. – 64 с.
5. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення: Довідник / [редкол. В.Б. Леоненко та ін.]. – К., 1999. – 240 с.
6. Рослинність УРСР. Ліси / [відп. ред. Є.М. Брадїс]. – К.: Наук. думка, 1971. – 460 с.
7. Рубцов Л.И. Проектирование садов и парков. – М.: Стройиздат, 1979. – 183 с.
8. Рубцов Л.И. Садово-парковый ландшафт. – Киев: Изд-во АН УССР, 1956. – 211 с.
9. Україна. Ландшафти: для серед. загальноосвіт. шк. / Ін-т географії НАН України, НВП “Картографія”; [ред. М.О. Астанкова, авт. О.М. Маринич та ін.]. – 1 : 1000000, 1 : 6000000. – К.: НВП “Картографія”, 1997. – 2 к.
10. Успенская Н.Д. Биологические основы создания парковых насаждений дубравного типа в условиях Украинского Полесья и Лесостепи: дис. ... канд. биол. наук: 03.00.05 / Успенская Наталия Дмитриевна. – К., 1985. – 199 с.
11. Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР) / С.К. Черепанов. – СПб: Мир и семья, 1995. – 992 с.